Bernáth Gábor – Messing Vera

Szélre tolva
Roma médiakép 2011

2010–2011-ben öt hónapos, a magyar többségi hírmédiára kiterjedő mintán készítettünk médiatartalom-elemzést, azt is szem előtt tartva, hogy az a korábbi – 1988-as, 1993-as, 1997-es és 2000-es mintán végzett – vizsgálatokkal összehasonlítható adatokat szolgáltasson. E tanulmány e kutatás eredményeit mutatja be, két évtizedes ívet húzva a romák médiaképét jellemző sajátosságok alakulásáról. Az elemzési időszakban nagy átalakulás zajlott a szerkesztőségekben és a hírpiacon; a médiaformáló erővel bíró roma önszerveződés visszaszorult vagy eltűnt, és a kisebbségeket és/vagy a szegényeket védő, egyébként is gyenge társadalmi normák további gyengültek – talán így jellemezhetőek első látásra azok a folyamatok, amelyek a romák többségi médiaképét meghatározták, és amelyek minden korábbinál magasabb kriminalizáláshoz, sugalmazások és előregyártott igazságok tömegéhez vezettek. E médiaképből eltűntek a néhány évvel azelőtt még meghatározó diszkriminációs esetek, az előítéletesség pedig már csak a szélsőjobboldalra jellemző (mert az ő retorikájukhoz képest a szalonképesebb stílusú megbélyegzések már fel sem tűnnek), a szegénység helyett a normaszegés esetei a dominánsak, a roma kultúra pedig az általános bulvarizálódáshoz igazodva jelenik meg. E percepció folyamatos megerősítése ugyan konzekvens a széles körben nyíltan vállalt lakossági és (köz)politikai előítéletekkel, de biztosan megnehezíti a sokak által szorgalmazott roma-magyar párbeszédet, hiszen ezekről az alapokról integrálódni csak páriaként lehet.[1]

1. Módszertan

A tartalomelemzés kvantitatív, kódutasításon alapuló módszerrel az összevethetőség érdekében a korábbi elemzések kódutasítására épült. Kivételt ez alól a televíziós képek kiegészítő elemzése jelentett, ahol a jellegzetes beállításokra, kameramozgásra stb. teljesen új kódutasítást kellett kidolgoznunk. A tartalmi kódolás az alábbi vázra épült: tematika, roma szerepek, a roma szereplők megjelenésének jellemzői (aktivitás, megszemélyesítés, sztereotípiák).[2] A minta két országos, két vidéki nyomtatott napilap, két internetes hírportál, két bulvárlap és négy televíziós esti híradóit tartalmazza, amelyeket öt hónapon át – 2010. november 1. és 2011. március 31. között – vizsgáltunk.[3] A kutatásba bekerült médiumok: Népszabadság; Magyar Nemzet; Origo; Index; Blikk; Vasárnapi Blikk; Index-Velvet; Új Dunántúli Napló; Észak-Magyarország; illetve az MTV, az RTL Klub, a TV2, a HírTV esti főműsoridős híradói. A nyomtatott sajtó esetében öt hónap alatt minden második számot, a televíziós hírműsoroknál pedig médiumonként minden negyedik napot vizsgáltunk.

Külön nehézséget okoz a kisebbségek médiaelemzése során, hogy egyáltalán miként dől el: valaki az adott csoporthoz tartozik, ezért be kell kerüljön a mintába. A tiszta helyzet az a korántsem életszerű eset, amikor a szereplő maga nyilatkozik erről. De legtöbbször nem ez a helyzet, gyakran valaki más – másik szereplő, felirat vagy a tudósító – mondja ki, teszi egyértelművé, hogy az illető cigány. Gyakran azonban csak a befogadó előzetes tudása, elképzelései azonosítanak cigányként egy-egy szereplőt. Különösen ez utóbbi eseteket nehéz elbírálni, ezért külön kategóriaként kódoltuk, amikor a tudósítás nem tette ugyan explicitté a roma vonatkozást, ám azt akár képi módon, akár az olvasó

1 A kutatás a TÁMOP-5.5.4/B-09/1-2009-0005-ös projekt keretében, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával készült. A televíziós elemzésekhez nagy segítséget nyújtott a NAVA. Ezúton is szeretnénk megköszönni Kovács Évának, Sárközi Gábornak, Szalai Júliának és Zádori Zsoltnak, hogy a kézirathoz fűzött megjegyzéseikkel segítették e cikk elkészültét.

2 A kódolást három kódoló végezte. Az adatok megbízhatóságát a kódolókat betanításával, valamint egy almintán párhuzamos kódolással biztosítottuk. Ahol a kódolók rendre eltérő kódot használtak (inter-coder reliability alacsony volt) kihagytuk az elemzésből. Ezúton is szeretnénk megköszönni a kutatásban részt vevő munkatársak: Sárközi Gábor, Kállai Szilvia, Nagy Helga, és Lakatos Elza munkáját.

3 A lapok minden második száma, a televíziós híradók minden negyedik adása került a mintába.

tételezett tudása (például egy-egy celeb korábban nyilvánosan vállalt etnikai identitása) alapján „tudni lehetett".[4] A fenti megfontolások alapján elsősorban azokat a tudósításokat kódoltuk, amelyekben vagy explicit módon megjelenik a „cigány" vagy a „roma" kifejezés, és/vagy amelyek képi vagy más módon utaltak a roma vonatkozásra, valamint azokat az egységeket, amelyekben olyan megszólaló van, akinek roma származása közismert, nyilvánosan vállalt, széles körben tudható.[5]

2. A roma médiakép 2011-ben: hangsúlyosság és tematikák

A roma tematikai hangsúlyossága a magyar médiában valamelyest növekedett a korábbi évekhez (2000, 1997) képest: átlagosan négyből három napon jelent meg ilyen tudósítás.[6] A mélyebb elemzésnek teret engedő riport, tudósítás azonban csak az anyagok 15 százalékát tette ki. A televíziós hírműsorokban – nyilván a jóval korlátozottabb terjedelem miatt is – ritkább volt a jelenlét: egy-egy hírműsor átlagosan minden második nap sugárzott romákhoz köthető hírt.*

A jelenlét kapcsán azt is látni kell, hogy nemzetközi összehasonlításban a média egészét tekintve még mindig elenyésző: a teljes hírfolyam mindössze 3,8 százalékában jelentek meg kisebbségek – és ennek csupán ötödét tette ki a romákkal foglalkozó anyagok részaránya –, míg más országokban ez az arány jóval magasabb (két- vagy háromszoros) volt (Lengyelországban 11 százalék, Nagy-Britanniában, Spanylországban nyolc százalék, Németországban hat százalék) (FRA, 2009; Kriza & Vidra, 2010).

A média – még ha egyes tudósításai „korrektek" is –, a témaválasztásokban megnyilvánuló szelektív figyelem révén akár jelentősen is torzíthatja az adott csoport képét. Ez a helyzet akkor, amikor egy kisebbséget rendre ugyanazon kérdésekben engednek a médiafelületekre. A korábbi kutatásokkal összehasonlítva tovább szűkültek a romák médiabemutatásának tematikus keretei az elmúlt években (lásd az 1. táblázatot).

4 Ebben a kategóriában is nagyon eltérő esetek találhatóak: az egyik szélső pont lehet, hogy például a Cozma-gyilkosságról szóló tudósításokban már nem kellett újra és újra elismételni, hogy az elkövetők közül többen cigányok, mert ez köztudomású volt a korábbi beszámolókból. A másik véglet az, amikor nem a konkrét személlyel vagy történettel kapcsolatos előzetes tudásunk, hanem a cigányokról való „általános tudásunk" alapján döntünk: amikor egy-egy arc vagy név automatikusan ebbe a kategóriába sorolja a befogadóban a szereplőt.

5 A kérdéses eseteket a kódolók egymással és a kutatásvezetőkkel konzultálva döntötték el.

6 1996–97-ben minden lap átlagosan minden második-harmadik nap, 2000-ben pedig minden második nap közölt cikket a romákkal kapcsolatban.

* A romák médiaképéről lásd még Terestyéni Tamás „A sajtó roma vonatkozású tartalmai a 2002-es választások kontextusában" című elemzését lapunk 2004. nyári, valamint Monori Áron és Kozma Kriszta „Ezek az emberek nem tudják elfogadni a szabályokat, nem képesek a beilleszkedésre" című írását lapunk 2010. nyári számában – a szerk.

1. táblázat

Az egyes témák előfordulásának gyakoriságának alakulása 1988 és 2010 között[7]

	2010– 11	2000	1997	1993	1988
Politika, közpolitika (kormányzati és önkormányzati)	**33%[8]**	18%	27%	31%	6%
Roma önszerveződés, önkormányzatiság	12%	11%	11%	17%	4%
Kivándorlás	2%	–	–		
Külföldi romák	5%	–	2%		
Jogvédelem, kisebbségi jogok	6%	16%	17%	12%	
Szegénység, szociális helyzet	21%	20%	24%	15%	14%
Oktatás	15%	14%	18%	18%	21%
Foglalkoztatás, munkapiac	**12%**	4%	8%	10%	14%
Gazdaság, vállalkozás	**8%**	2%	2%	5%	
Kultúra, művészet	22%	24%	15%	15%	35%
...ebből celeb	13%				
Egészség/ügy	3%	1%	3%		
Diszkrimináció, előítéletek, roma-többségi konfliktus	*23%*	37%			
…ebből diszkrimináció	*3%*	22%	38%	12%	6%
…előítéletek, rasszizmus	*15%*	11%			
Bűnözés	**37%**	25%	16%	15%	37%
…ebből olyan, ahol nem roma az elkövető	8%				
Külpolitika, EU	**14%**	2%	5%	8%	
Természeti katasztrófa	4%	–	–		
N	423	202	304	186	51

A táblázat adatai a témák előfordulását a cikkek számához viszonyítja. Mivel egy cikk általában több témát is érint, így a százalékok összege meghaladja a száz százalékot.

3. Meghatározó témák

Az adatok alapján a hírműfajok romaképét két kérdéskör uralta: a többségi politika és a bűnözés. Mindkét téma súlya a korábbi kutatások (már akkor is magas) arányaihoz képest a másfél-kétszeresére nőtt. Ez pedig azt sugallja, hogy a romák akkor bírnak „hírértékkel", amikor a politikusok róluk, illetve a nekik szánt programokról döntenek, vagy amikor bűnügyekben érintettek.

3.1. Politika

A közpolitikai anyagok túlnyomó többségét azonban nem a roma közösségek politikai aktivitásáról szóló beszámolók, hanem a központi kormányzati bejelentések teszik ki – a teljes médiaképben legnagyobb súllyal (a tudósítások 17 százaléka) a többség kisebbségi politikája, illetve az általános kormányzati politika (a tudósítások 15 százaléka) szerepel. Ez az arány összevetve azzal az összesen hét riporttal, amely tényfeltárónak mondható, vagy azoknak a bemutatásoknak a csaknem teljes hiányával, amelyekben a romák saját helyzetükön aktívan javítanak (pedig a valóságban

7 Az összehasonlító táblák értelmezésekor szem előtt kell tartani a négy minta eltéréseit: az 1997-es, az 1993-es és az 1988-as kutatások nagyon hasonló mintán készültek két országos és négy megyei napilapot vizsgáltak hat hónapos időszakban (Messing, 2008, Bernáth & Messing, 1998). A 2000-es kutatás mintáját hat országos napilap október 15. és december 15. között megjelent számai adták. Az adatok az eltérések ellenére is összevethetőek: elég hosszú időszakot ölelnek fel ahhoz, hogy a különbségeket ne a mintavételi időszak vagy a médiumok specialitásai magyarázzák.

8 A könnyebb átláthatóság érdekében a táblázatban vastagított betűkkel szedjük a nagy növekedést és kurzívval a jelentős csökkenést mutató témákat.

ilyen program is bőségesen akad), súlyos következménnyel járhat a romák általános megítélésére nézve. Valószínűleg megerősítik azt a sztereotípiát, miszerint a romák elsősorban vagy kizárólag támogatási alanyok. Amennyiben a politikai bejelentéseket nem ellenpontozzák a programok valós súlyát, lehetséges hatását és a problémák nagyságát bemutató tényfeltáró anyagok, annak egyenes következménye lehet, hogy a közönség egy része csak a magasnak tűnő támogatási összegek és a változatlan nyomor közötti ellentmondást észleli.[9] Ennek az ellentmondásnak pedig népszerű feloldását nyújtják a romák lustaságának és motiválatlanságának közkeletű magyarázatai.

3.2. Bűnözés

A média másik hangsúlyos témája a bűnözés, amelyet az elemzett tudósítások 37 százaléka érintett. Ez nagyon jelentős növekedés a korábbi évekhez képest, és a rendszerváltás óta a legmagasabb arány. Egyedül a rendszerváltás előtti médiában mértük a kriminalitás hasonló dominanciáját, amikor a romák – egyébként igen korlátozott – médiaképét alapvetően a megélhetési bűnözés narratívája határozta meg.

A most mért arány még annak fényében is magas volt, hogy számos kiemelt bűnügy bírósági tárgyalása zajlott a vizsgált időszakban, köztük olyanoké is, amelyekben romák voltak az áldozatok.[10] Ám ezeket kiszűrve is nagyon magas számot kaptunk (31 százalék). A bűnözés tematikájának növekedése tehát elsősorban nem a roma áldozatokkal járó bűnesetek gyakoribb vagy nagyobb érzékenységgel történő bemutatásának következménye, hanem fordítva: a roma kriminalitás hangsúlyosabb ábrázolása volt. Jelentősek voltak a médiumok közötti különbségek: a leginkább a Magyar Nemzetben és az origo.hu-ban, valamint – az RTL Klub kivételével – a televíziós hírműsorokban volt meghatározó ez a téma. Ezek anyagainak közel vagy több, mint felében a bűnözéssel kapcsolatban tudósítottak cigányokról (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat

Bűnügyekkel foglalkozó tudósítások aránya az egyes médiumokban összesen és a roma elkövetőkre szűrve

	Bűnözés összesen	Bűnözéssel foglalkozó anyagok aránya (%)	Azon bűnügyek aránya, melyben a romák elkövetőként szerepelnek
Origo	30	64%	53%
MTV1	7	58%	50%
HírTV	7	58%	50%
Magyar Nemzet	32	45%	39%
TV2 híradó	8	47%	35%
Index	17	38%	33%
Összesen	154	37%	31%
Új Dunántúli Napló	11	33%	27%
Népszabadság	16	32%	22%
Blikk, Vasárnapi Blikk	11	25%	14%
Észak-Magyarország	13	23%	14%
RTL Klub	1	6%	6%
Index Velvet	1	5%	5%

9 Ezt a jelenséget jól mutatja az Állami Számvevőszéknek (ÁSZ) a roma integrációra fordított összegekről szóló vizsgálatának meglehetősen torz és leegyszerűsítő közértelmezése, amelyet mantraként ismételget a közpolitika. Az ÁSZ vizsgálatának mindössze egyetlen megállapítása került a szélesebb közvéleménybe, miszerint „tíz év alatt 120 milliárd forintot költött a kormányzat roma programokra. " A jelentés azonban elsősorban azt hangsúlyozta, hogy ennek az összegnek csak egy kicsiny töredékét költötték rászoruló romákra, a támogatás zöme nem jutott el a célcsoporthoz. A média azonban eddig a megállapításig már csak ritkán jutott el, többnyire a támogatási összeget közölte csupán. (Bernáth, 2011)

10 A bűnözés tematikáját négy nagy ügy határozta meg: a Cozma-gyilkosság tárgyalása, a romagyilkosok pere, a Gyöngyöspatán történt események és az OCÖ elnökének büntetőügye. E négy ügy együttesen a bűnözésről szóló tudósítások több mint felét (55 százalékát) tette ki.

Az adatokból jól látható, hogy Magyar Nemzet, az origo.hu, az MTV1 és HírTV híradói esetében nemcsak arról van szó, hogy tudósításaik közel felében helyezték a romákat a bűnözés kontextusába, de hangsúlyosan az olyan esetekről számoltak be, amelyekben romák voltak a bűnügyek (vélt) elkövetői. Ezzel szemben a Népszabadságban és a vidéki napilapokban az ilyen bemutatások kimondottan visszafogottak voltak. A részletesebb elemzés azt mutatja, hogy origo.hu-n talált hangsúlyos bűnügyi tematika egyértelműen a gyöngyöspatai eseményeknek szentelt kiemelt figyelemnek volt köszönhető. Az origo.hu az események kezdetekor[11] úgy számolt be a konfliktusról, hogy a helyszínen történő tájékozódást, tudósítást gyakran a szélsőjobboldali szervezetek „cigánybűnözés"- diskurzusának ellenpontozás-mentes közreadása helyettesítette.

Sugalmazó keretezés

Gyakori, hogy olyan ügyekben sugalmazzák a romák érintettséget, amikor az etnikai hovatartozásnak semmilyen jelentősége nincs. Többször is megfigyelt gyakorlat, hogy különböző, térben és időben egymástól távol álló eseteket egyetlen logikai láncra fűz fel a szerző, és ezáltal kelti az olvasóban azt a – valósággal egyébként nem egyező – képzetet, hogy bizonyos, az országban erősen terjedő bűncselekmény-típusok (például közúti baleseteket követő tömegverekedések) a romákra jellemzőek. (Hasonló jelenséget regisztrált az az ORTT-tanulmány is, amely a televíziós hírműsorokat vizsgálta két kiemelt bűnügy kapcsán, lásd ORTT, 2010.)

Példa erre a gyermekáldozattal járó közúti balesetről, majd az azt követő erőszakról szóló tudósítás, amelyben ugyan nem mondatik ki, hogy a verekedők cigányok voltak, de több utalással „a gyermek közelben tartózkodó rokonai rárontottak [a sofőrre]", valamint korábbi esetekre való utalással egyre terjedő jelenségként állítják be: „Egyre gyakoribb az efajta önbíráskodás", „legutóbb [2011.] febr. 2-án Baktalórántházán fordult elő hasonló eset."[12] Hogy az olvasóban kétely ne maradjon, milyen percepciós keretbe helyezze az esetet, a cikk végéről nem maradhat el a szimbolikussá volt olaszliszkai tragédia felemlegetése sem. Talán nem túlzás azt mondani, hogy ezzel a gyakorlatával a lap hozzájárul ahhoz, hogy az olvasók romákkal kapcsolatos sztereotípiái, előítéletei és félelmei növekedjenek.

A roma közösségnek a bűnözés kontextusában történő hangsúlyos megjelenését mutatja az olyan témakörök „kriminalizálódása" is, mint a roma önszerveződés, a roma önkormányzatiság. Ez a terep korábban azon kevesek egyike volt, ahol roma szereplők aktivitást mutathattak. Most a roma önszerveződéssel (is) foglalkozó 51 cikkből 18 a büntetőeljárásokról szólt. Az persze nem baj, ha ezekről az ügyekről a média tudósít. A probléma inkább az, hogy eközben az olyan témák, amelyekben a kisebbségi szervezetek korábban erőteljes aktivitást mutattak (kultúra, oktatás, kisebbségi jogok, jogvédelem, helyi konfliktusok) nem vagy csak elhanyagolható mértékben szerepelnek. Az Országos Roma Önkormányzat e témákon túl korlátozottan jelenik meg a nyilvánosságban. Mindeközben a többségi politikai erőtértől független roma politikai önszerveződés, civil mozgalmak is szinte teljességgel megszűntek (nemcsak a médiaképben, de többségük a valóságban is).

Ennél is erőteljesebb változás azonban, hogy a helyi konfliktusokat tárgyaló tudósítások háromnegyedében szerepel a bűnözés is, vagyis a romák és a nem romák együttélésének nehézségeit egyre erősebben a cigányoknak tulajdonított kriminalitással magyarázza a média.

3.3. Foglalkoztatás, szegénység

A médiát korábban is az jellemezte, hogy a romák foglalkoztatásáról, munkavállalásáról elsősorban kormányzati politika, kezdeményezés kapcsán tudósított. A 2011-re látszólag megnövekedett figyelmet is egy ilyen intézkedésnek – a közfoglalkoztatási rendszer átalakításának – köszönhetjük.

11 A minta a gyöngyöspatai konfliktus első két hetét foglalta csak magában.

12 Magyar Nemzet, 2011. február 9.

Csak a bejelentett munka munka?

A romák kapcsán a foglalkoztatási programokkal kapcsolatos hivatalos kommunikáció igen gyakran a munkától elszokott, motiválatlan célcsoportot vizionál. Ugyanakkor több felmérés mutatja, hogy a magas munkanélküliségi arányok mögött valójában jelentős munkateljesítmény áll. Mindössze annyi történik, hogy a magas terhek, a minimálbér-előírások és a diszkrimináció miatt az alacsonyan képzettek (köztük nagy számban romák) munkavégzése kiszorult a regisztrált és legális szférából, és a nem regisztrált gazdaságba tolódott át (Köllő, 2009; Kertesi, 2005; Marketing Centrum, 2011). A munkavállalás széles skálája jellemzi e népességet, amely az alkalmilag adódó és kiszámíthatatlanul fizetett napszámtól az állandó, de nem bejelentett munkavállalásig terjed (Messing & Molnár, 2011; Szalai, 2002; Váradi, 2009; Virág, 2008).

A médiaképben ma is elenyésző a roma közösségek fehér, szürke vagy fekete munkapiaci aktivitását bemutató anyagok száma. De azoké az anyagoké is, amelyek például megmutatnák, hogy mi a következménye az ország egyes szegleteiben annak, hogy Európában Magyarországon az egyik legalacsonyabb a foglalkoztatási ráta. E médiakép feltehetően hozzájárul ahhoz a (különböző kormányzatok bizonyos intézkedéseinek indoklásában is megjelenő) közvélekedéshez, miszerint a romák a segélyekre rendezkedtek be – ezért munkához kell kötni a segélyezést, és munkavégzésre kell kényszeríteni az attól elszokottakat. Néhány kivételtől eltekintve alig találtunk olyan cikket, amely a romák lesújtó munkapiaci helyzetét együtt tárgyalta volna a háttérben rejlő olyan okokkal, mint a települési hátrányok, az alulképzettség és az oktatási esélyegyenlőtlenség, a romák rossz egészségügyi helyzete, vagy a kiterjedt munkapiaci diszkrimináció.

Ezzel párhuzamosan a szegénység tematikájának kismértékű szűkülése annak tulajdonítható, hogy a romák szegénységének többségi – közpolitikai és véleményformáló - diskurzusát egyre kevésbé a kirekesztettség, a munka világából való tartós kiszorulás, és egyre inkább a kriminalitás és más, nem tolerálható viselkedésminták (dolgozni nem akarás, iskolakerülés stb.) magyarázó narratívái keretezték.

3.4. Élő roma kultúra? Celebjelenlét

Kultúrával, művészettel a vizsgált tudósítások ötöde foglalkozott. A kulturális jelentések magas aránya első látásra azt mutatja, hogy egy élő, ismert és elismert kultúraként jelent meg a roma kultúra a nyilvánosságban. A korábbi kutatási mintákban még éppen ez volt a – egyébként igen szűkre szabott – pozitív imázs egyik területe: a kulturális rövidhírek mellett nagy számban jelentek meg roma művészportrék.

A mostani mintában a kulturális anyagok több, mint fele azonban már celebtémákkal foglalkozott, és a kulturális tudósítások 48 százaléka a bulvármédiában jelent meg. A többi médium anyagainak jóval kevesebb, mint tizede szólt a kultúra kapcsán a romákról. A kultúrához kódolható cikkek meghatározó része meg sem említi a roma kultúrát (nagyobbrészt a romákat sem): olyan, többnyire televíziós tehetségkutatós szereplőket mutatnak, akikről kiderült, hogy *történetesen romák*. Ezek az új tehetségek a korábban feltűnt, magukat romaként azonosító énekesekkel szemben (például Caramel, Oláh Ibolya) nem is jelentek meg hangsúlyosan romaként, és teljes asszimiláltságot mutattak. E „kifehérítés" érdekes módon a korábban még erőteljesen etnicizált szereplőkre is igaz: már Győzike is az adótartozásaival vagy a közúti baleseteivel került a médiába. Miután e megjelenéseket jelentős mértékben maguk a celebek és menedzsereik adagolják, a romatartalmakkal való azonosítás hiánya nemcsak a média elfogultságának tulajdonítható. A 95 kulturális tudósítás közül mindössze 16 mutatta a roma kultúrát megőrzött, élő jelenségként – jelentős részük rövid „mínuszos hír" volt helyi rendezvényekről (lásd az 1. ábrát).

1. ábra

Kultúrával foglalkozó tudósítások továbbtagolása

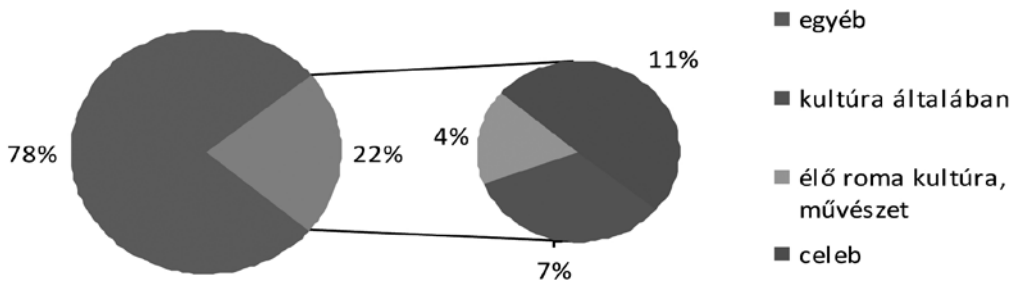

Metaforikus, hogy a roma értelmiség által régóta követelt roma közgyűjtemény, a roma múzeum kérdése egyetlen cikkben, az alábbi módon merül fel: Choli Daróczi József igazgatói állását felmondták – derül ki a Blikk beszámolójából arról a perből, amelyben Daróczi Dávid apját rágalmazással gyanúsítják.

4. Kiszoruló témák: „a többségiekkel, köszönik, minden rendben”

Nagyok a változások a korábbi kutatásokhoz képest az előítéletesség, a diszkrimináció és a jogvédelem témáinak médiajelenlétében is. Ezek súlya a rendszerváltást követően 1997-ig jelentős mértékben növekedett, és ez nem utolsósorban az egyre aktívabb roma polgárjogi szervezetek tematizációs erejének volt köszönhető (Media Monitoring Agency, 2001). 2011-re viszont nagyot zuhant e témák hangsúlyossága (lásd a 2. ábrát).

2. ábra

A diszkrimináció, előítéletek és jogvédelem a többségi média romaképében: 2000; 2011

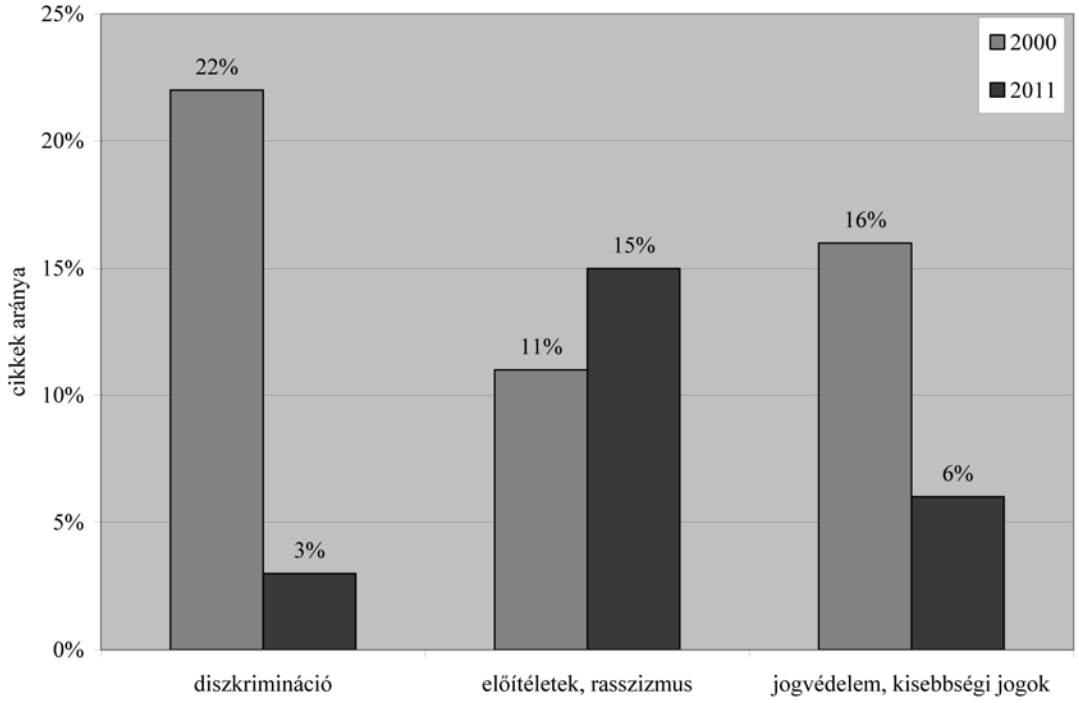

Az adatok azt mutatják, hogy több jelenség együttes hatása okozta e témakörök háttérbeszorulását:

1. A három tematika közül egyedül az előítéletek és a rasszizmus reprezentációja növekedett (kis mértékben). Ezt azonban két nagyobb ügy: Gyöngyöspata (az ide sorolható cikkek 38 százaléka) és a romák elleni támadások ügyének tárgyalása (35 százalék) határozta meg. Érthető, hogy mindkét ügy nagy nyilvánosságot kapott. Ellenben az, hogy az előítéletesség más esetei kiszorultak a médiából, azt mutatja, hogy a romák által széles körben megélt, a hétköznapokban érvényesülő előítéletesség történeteit a média nem találja. A médiaképben a rasszizmus úgy tűnik fel, mintha az kizárólag a radikális jobboldalra lenne jellemző.

2. Kvalitatív elemzés során láthattuk: a jogvédelem erőteljes visszaszorulásának oka, hogy e téma csak akkor jutott médiafelülethez, amikor a hazai és a nemzetközi jogvédő szervezetek jelentései napvilágot láttak, és a kormányzat igyekezett cáfolni a kritikákat.

3. Ezzel párhuzamosan a diszkrimináció jelensége gyakorlatilag eltűnt a médiaképből. A 423 tudósításból mindösszesen 15 érintette – televíziós tudósítás például egyetlen egy sem. A 15 cikk közül mindösszesen négy mutatott be konkrét diszkriminációs ügyet, ezek közel fele ráadásul nemzetközi vonatkozású volt: négy külföldi eseteket tárgyalt, és három nemzetközi jogvédő szervezet jelentéséről, illetve a kormányzat arra adott (tagadó) reakciójáról szólt. Mindez nyilvánvalóan nem magyarázható a hátrányos megkülönböztetés hétköznapi gyakorlatainak drasztikus csökkenésével. Nem születtek új, a diszkrimináció ellen szigorúbban fellépő törvények, ugyanakkor felmérések igazolják, hogy a megélhetésen, a munkanélküliségen és a gyenge iskoláztatáson túl a magyarországi cigányság az egyik legsúlyosabb problémaként a többségi társadalom előítéletességét és a hátrányos megkülönböztetést éli meg. Az MTA Szociológia Intézete által készített felmérés szerint a romák döntő többsége tapasztal hátrányos megkülönböztetést a környezetében (Neményi et al., 2010). E téma visszaszorulása minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a még aktív jogvédő szervezetek nem tudják az általuk talált ügyeket széles körben nyilvánosságra hozni. Ám a jelek szerint a diszkriminációval kapcsolatban tevékenykedő állami vagy parlamenti intézmények, az Egyenlő Bánásmód Hatóság vagy a kisebbségi ombudsman sem találják az utat a legnagyobb közönségű hírmédiumokhoz: a mintában mindketten alig-alig jelennek meg.

A médiaelemzés jól mutatja azt is, ahogy a politikai elit a nyilvánosságban leváltotta az emberi jogi beszédmódot. Ráadásul megfigyelhető egyfajta kettős beszéd: egy a nemzetközi kommunikációban,[13] amelyben visszaköszön a diszkrimináció elleni fellépés fontossága, egy pedig magyarországi használatra, amelyben a diszkrimináció legfeljebb cáfolatként kerül szóba.

A diszkriminációs kérdések ilyen erőteljes kiszorulása önmagában súlyos következményekkel járhat – nemcsak a romák médiaképére, de a roma közösségek integrációjára is. Egy ország, amelyben a média nem találja annak a módját, hogy megmutassa a kirekesztés – egyébként létező – történeteit, előbb-utóbb könnyen elhiheti magáról, hogy neki nincs dolga az interetnikus kapcsolatok ügyében. E képben a romák jobb esetben a segélyezésnek kiszolgáltatott, jobb sorsa érdemes szerencsétlenek, akiket a kormányzat, a helyi közpolitika és a többség nagy áldozatok árán próbál felemelni, felzárkóztatni, rosszabb esetben pedig deviáns vagy bűnöző életformára berendezkedett emberek. Az ebből a két szemléletből vegyített világképben egy biztos: a többségnek nincs miért változnia.

Az egyes médiumok között rendkívül nagyok az aránykülönbségek – mintha nem is ugyanakkor és ugyanabban az országban születtek volna a tudósítások. Míg a Népszabadság és az origo.hu tízből négy cikkében felmerülnek a cigányellenes előítéletek vagy a diszkrimináció esetei, addig a többi médium tudósításainak kevesebb, mint tizedében beszélt erről. A Magyar Nemzet helyezkedik el a másik póluson, amely gyakorlatilag negligálta az előítéletek jelenségét, amikor 71 cikkből összesen ötben tett említést ilyenekről. A lap részéről ez tudatos világlátás és politika: a magyar médiában ritkán látott nyílt állásfoglalást hozott és tett közzé, miszerint „cigányellenes rasszizmus sosem volt Magyarországon, vagy ha volt-van is, az oly csekély mértékű, oly kevéssé jellemző, hogy kár is szót vesztegetni rá."[14] Nyilvánvaló, hogy ez a világlátás önmagában is befolyásolja a romák nyilvánosságát, és egy kutatók, roma civilszervezetek által dokumentált és romák tömegei által megélt jelenséget tesz nem-létezővé

13 Például a Külügyminisztérium által kiadott Európai Tükör 2011/3-as, teljes egészében a romák helyzetének rendelt számában http://www.euvonal.hu/kulugy/upload/M_15/rek5/6954/Europai%20Tukor%20marcius.pdf; (utolsó letöltés: 2012. február 1.), vagy Andor László *az EU* Szociális és Foglalkoztatáspolitikai *Biztos*ának és Balog Zoltán felzárkóztatásért felelős államtitkár közös cikke a Turun Sanomat című finn napilapban http://balogzoltan.fidesz.hu/index.php?id_cikk=13846 (utolsó letöltés: 2012. február 1.).

14 Lásd http://mno.hu/migr/balavany_gyorgy_tibor_a_hazugsagszolgaltato-375981 (utolsó letöltés: 2012. február 1.). A szerkesztőségi cikkről szóló vitát lásd: http://mno.hu/migr/hvghu-kontra-magyar-nemzet-382895 (utolsó letöltés: 2012. február 1.).

5. Roma és nem roma szerepek

Jól tükrözi a médiában megjelenő szereplők hatalomhoz való hozzáférésében mutatkozó különbségeket, hogy a tudósításokban milyen szerepekben jelennek meg romák és többségiek (lásd a 3. táblázatot).

3. táblázat

Roma és nem roma szereplők társadalmi szerepei (a szerepek megoszlása a megjelenések arányában), 2010–11

Szereplő	Roma szereplők	Nem roma szereplők
Politikus	8%	21%
Jogász, „törvény embere"[15]	1%	11%
Roma érdekképviselet képviselője	12%	
Közszolgáltatásban dolgozó	3%	18%
Foglalkoztatott, vállalkozó	2%	2%
Utca embere, gyerek	25%	11%
Művész, zenész, celeb	20%	9%
Bűnöző (vagy bűnügy feltételezett elkövetője)	10%	7%
Áldozat	9%	2%
Független szakértő	–	9%
Civil szervezet, egyház képviselője	8%	8%
Egyéb	2%	3%

A roma témákat érintő tudósításokban megjelenő szereplők 40 százaléka volt roma. Míg a többségiek jellemzően döntéshozó (vagy azt támogató) szerepekben (politikus, közszolgáltatásban dolgozó, jogász) jelentek meg, addig a romák jellemzően e döntések alanyai voltak: gyerekek, az utca emberei, háziasszonyok. E kép kevéssé tükrözi a valóságot, hiszen szociológiai kutatásokból tudjuk, hogy a roma népesség igen tagolt társadalmi státuszát, etnikai identitását, társadalmi integráltságát tekintve. A médiában megjelenő cigányok, ha feltűntek egyáltalán valamilyen aktív társadalmi szerepben, az szinte kizárólag kisebbségi érdekképviseletre vagy a zenére, a művészetekre korlátozódott.

Szembeötlő, hogy a cigány kisebbségi önszerveződés képviselői mennyire kiszorultak a médiából. 1997-ben még a médiaképben megjelenő roma szereplők közel negyede volt roma képviselő, politikus vagy jogász, 2000-ben pedig 40 százaléka. Mára ez az arány tíz százalék alá csökkent.

Annak ellenére, hogy a romákkal kapcsolatban megjelenő leggyakoribb médiatéma a bűnözés, a tudósításokban megjelenő roma szereplők „csupán" tizede bűnöző. Ez csak első látásra ellentmondás: a különbség is jól mutatja, hogy a médiaképben nagy szerepet kapnak az általános „rámutatások": a bűnözéssel kapcsolatos tudósítások nagyobb részt nem megfogható, megszemélyesíthető, hanem az adott település általában vett „cigányaira" (Gyöngyöspata), sugalmazott gyanúra, mendemondára (például a kovácsvágási tudósítás,[16] Kiskunlacháza) utalnak. A megszemélyesített „elkövetők" fele a Cozma-per, valamint a Kolompár Orbán elleni büntetőper érintettjei.

E képben alig-alig jelenhet meg roma szakember vagy döntéshozó: szakértőként kizárólag többségiek szólalnak meg. Különösen szembetűnő ez a hiány az amerikai vagy a nyugat-európai médiával összevetve, ahol normává vált, hogy nem kisebbségi témák kapcsán is nyilatkozzanak kisebbségi szakemberek. Roma szakember egyáltalán nem, de közszolgáltatásban dolgozó roma jogász vagy munkavállaló is alig-alig jelenik meg a hírekben (lásd a 4. táblázatot).

15 „Törvény embere" = rendőr, ügyvéd, bíró, katona, (hivatalos) polgárőr, természetőr.

16 Kovácsvágáson, egy szegény borsodi faluban meggyilkoltak egy idős asszonyt a saját házában. A TV2 tudósítása akkor született, amikor még nem volt gyanúsítottja a bűncselekménynek. A tudósításban használt vágóképeken sokat sejtetően a helyi cigánytelep első, romos házát, majd a telep irányába baktató ételhordót cipelő roma fiatalok képét mutatják (TV2 2011.március 13.). Kiskunlacházán 2008-ban ismeretlen tettes(ek) meggyilkolt(ak) egy fiatal lányt. Akkor a településen sokan, többek között a polgármester is, nyíltan a helyi cigányokat gyanúsították a bűncselekmény elkövetésével, aminek következtében súlyos etnikai feszültség alakult ki a településen. Később, a nyomozás során kiderült, hogy az elkövető nem roma volt (Népszabadság, 2010. november 23.).

4. táblázat

Roma szerepek 1997-ben, 2000-ben és 2011-ben (a megjelenések százalékában)

	2010–11	2000	1997
Politikus	8%	17%	16%
Jogász, 'törvény embere'	1%	10%	
Roma önkormányzat	12%	6%	14%
Közszolgáltatásban dolgozó	3%		
Foglalkoztatott, vállalkozó	2%	2%	0%
Utca embere, gyerek, romák általában	25%	25%	54%*
Művész, zenész, celeb	20%	11%	5%
Bűnöző	10%	11%	8%
Áldozat	9%		
Független szakértő	-		
Civil szervezet, egyház	8%	15%	2%

Ugyanakkor a korábbi évekkel összehasonlítva feltűnő változás a romák arctalan, általánosságban történő bemutatásának erőteljes és folyamatos visszaszorulása. Míg 1997-ben az ilyen bemutatások masszívan dominálták a romák médiaképét, 2000-re ez jelentősen visszaszorult. Mára a médiában megjelenő romák több, mint felét konkrét személyként ábrázolták, és további kilenc százalékot tett ki a család, illetve a kisebb csoport szintjén történő bemutatás. Személyekkel, esetleg családdal sokkal könnyebb azonosulni, míg az általánosság síkján mozgó tudósítások eltávolítják a témát, és szabaddá teszik az utat az általánosító, sztereotípiákon alapuló értelmezéseknek.

Miközben viszonylag ritkává vált a „cigányokról általánosságban" való beszéd, ez alól leginkább a gyöngyöspatai tudósítások képeztek kivételt, ahol jellemzően „a cigányokról", „cigánybűnözésről" általánosságban, vagy legfeljebb a „gyöngyöspatai romákról" beszéltek. Itt a roma „szereplők" 57 százaléka volt nagyobb csoport vagy népesség, és csak 40 százaléka konkrét személy.

Az általánosítás csábítása

A gyöngyöspatai ügy kirobbanása elemzési mintánk utolsó hónapjára esett. Az eset kapcsán azok a tudósítások is a kriminalizálták az érintett roma közösséget, amelyek az érintett felek nyilatkozatait minden ellenpontozás nélkül adták közre. A szélsőséges „polgárőrök" érvelése a „cigánybűnözés" elharapózásáról nehéz (de nem megoldhatatlan) dilemmák elé állítja a médiát. Bár a méltányos tájékoztatás megkívánja minden érintett megszólaltatását (még akkor is, ha azok mondanivalója például nyíltan rasszista), e kijelentések ellenpontozása, az érvelések logikai bakugrásainak bebizonyítása nem lehetetlen (bár további munkát igényel).

Bár a növekvő bűnözést rendőrségi források nem támasztották alá,[17] a tudósításoknak csak csekély része jutott el odáig, hogy a számoknak utánanézzen. Tényfeltárás hiányában az sem derült ki, hogy politikai célok is álltak a konfliktus gerjesztése mögött: az ombudsmannak a településen végzett vizsgálata is erre a következtetésre jutott, egyben azt is megállapítva, hogy „a **helyszíni vizsgálat során** összességében – egyes sajtóhírekkel ellentétben – **az a kép rajzolódott ki, hogy mielőtt az „egyenruhások" a településre érkeztek volna, nem volt jelentősebb feszültség a település roma és nem roma lakosai között"**[18] (kiemelések az eredeti szövegben).

17 Az ombudsman Gyöngyöspatáról készült jelentése szerint: „Gyöngyöspata közbiztonsági helyzetéről a helyi, „régi" polgárőrség vezetője azt mondta, hogy a bűncselekmények száma és súlya nem kirívó [...] Minden meghallgatott helyi vezetőnek is az volt a véleménye, hogy a helyi roma közösség többsége semmiféle bűncselekményt nem követett el."

18 Az ombudsman gyöngyöspatai jelentése: http://www.kisebbsegiombudsman.hu/data/files/203198066.pdf (utolsó letöltés: 2012. február 1.).

Több médium kritikátlanul adta tovább a megnövekedett bűnözésről szóló, radikális jobboldali szervezetek által hangoztatott narratívát, anélkül, hogy a települési közállapotokat ellenőrizte volna. Olyan tudósítások ugyan akadtak, amelyek megkérdőjelezték a radikális szervezetek érveit, de egyetlen olyan cikk sem jelent meg (legalábbis az általunk vizsgált időszakban), amely bemutatta volna a helyi romák koncepciózus kiszorítását a faluból: az iskolai szegregációt vagy az építési és ingatlanmódosítási tilalmat, amely megakadályozta, hogy a romák által lakott utcákban épületeket újítsanak fel vagy építsenek.[19]
Azzal, hogy a cikkek meghatározó többsége legfeljebb addig jutott, hogy a Jobbik érveit tagadja anélkül, hogy a kialakult helyzet mozgatórugóit, illetve tágabb társadalmi-politikai környezetét megismerte volna, a tudósítások csupán annyit értek el, hogy továbbra is a szélsőséges párt, illetve paramilitáris szervezetek narratívájában ragadtak.

6. Megszólalási esélyek

A közvetlenül érintettek megszólaltatása a médiakép egészében folyamatosan növekvő tendenciát mutat: az a 2011-es anyagok 41 százalékában személyesen megszólaltak a romák (lásd a 3. ábrát).

3. ábra

A roma szereplők „hangja”

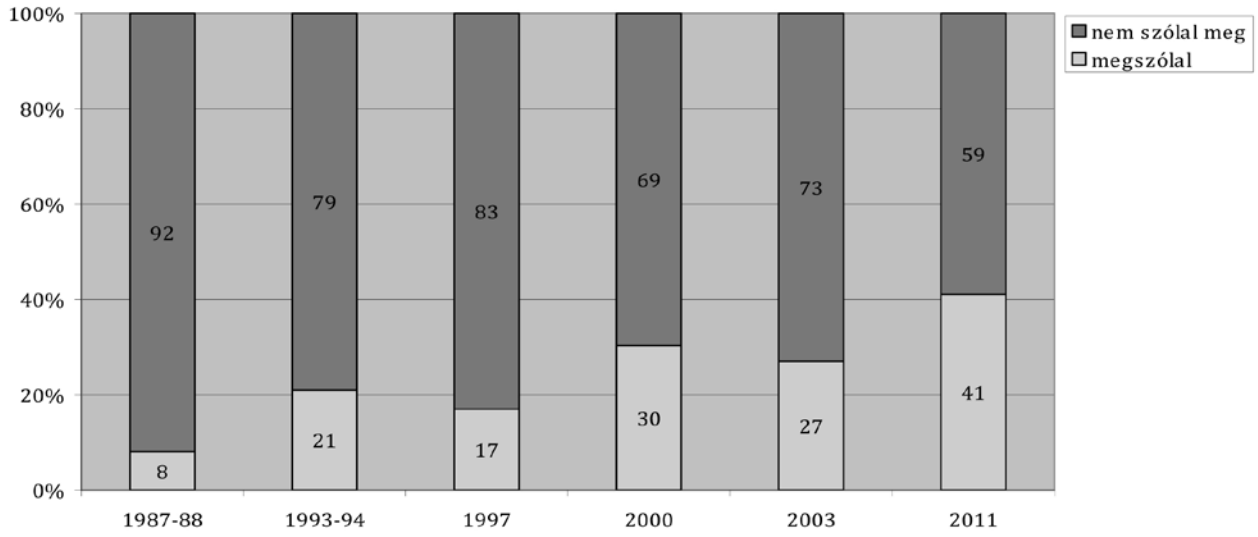

A vizsgált médiumok között megint csak igen nagyok a különbségek: minden második tudósításában anélkül beszélt a romákról a Magyar Nemzet (51 %), az m1 (58 %) és a HírTV (50 %), hogy megszólaltatták volna őket, vagy akárcsak hivatkoztak volna álláspontjukra, míg a másik oldalon ez minden negyedik esetben vagy annál is ritkábban fordult elő (Népszabadság: 28 %, RTL Klub: 12 %, TV2 Híradó: 25 %, Blikk: 14 %).

19 TASZ: Árnyékjelentés a gyöngyöspatai eseményekről. 2011. szeptember 27., http://tasz.hu/files/tasz/imce/tasz_gyongyospata_arnyekjelentes_110927.pdf (utolsó letöltés: 2012. február 1.).

7. Mediatizált cigány tulajdonságok

A kódolók a cigányokkal kapcsolatos legszélesebb körben osztott képzetek jelenlétét is lekódolták. Ezek klaszter-elemzése[20] három csoportot rajzolt ki: az első csoportba a szegénység, a segélyezettség, a másodikba az aszociális devianciák (agresszió, bűnözés, elhanyagoltság, társadalmi normáknak megfelelni, beilleszkedni nem akarás), míg a harmadikba a pozitív konnotációk – „tehetség", „rendes cigány" – képzetei kerültek (lásd az 5. táblázatot).

5. táblázat

Gyakoribb képzet-csoportok előfordulása médiumok szerint (az adott médium tudósításainak százalékában)[21]

	Szegénység-klaszter	Aszociális viselkedések, devianciák-klaszter	Pozitív képzetek klaszter
Népszabadság	**40**	34	2
Magyar Nemzet	25	**56**	18
Blikk	33	20	**51**
Index	33	**47**	29
Origo.hu	10	**51**	2
Észak Magyarország	**46**	23	**48**
Új Dunántúli Napló	33	36	9
RTL Klub	**59**	12	12
Tv2	18	35	-
MTV1	8	**58**	-
HírTV	28	**50**	-
Összesen	31	37	24

A sorok összege kisebb 100 százaléknál, mivel voltak olyan anyagok, amelyekben semmilyen képzettársítás nem szerepelt

Az adatokból jól látható, hogy míg a Népszabadságot, az RTL Klubot és az Észak-Magyarországot a szegénységgel, rászoruló családokkal kapcsolatos jelentések dominálták, a Magyar Nemzet, az m1, a HírTV, valamint az origo.hu felületein a negatív képzettársítások (bűnözés, agresszió, beilleszkedni nem akarás) voltak kiemelkedően gyakoriak. A Blikk a pozitív mintákat erősítette, elsősorban a tehetségkutató műsorok versenyzőinek bemutatásával. A TV2 és az Új Dunántúli Napló a többi médiumnál ritkábban sugallta e képzettársítások bármelyikét. Jól látható, hogy pozitív sztereotípiák „komoly" témák kapcsán, valamint az index.hu kivételével a politikai sajtóban csak nagyon ritkán jelennek meg.

8. Összegzés helyett

A médiaképnek ezek a változásai sok szempontból párhuzamba állíthatóak a magyar közbeszédben, a politikában és a közpolitikában megfigyelhető változásokkal. A European Social Survey adatain alapuló elemzések a szélsőjobboldali receptek iránti igény számottevő erősödését, az előítéletesség növekedését és a demokratikus intézményekbe vetett bizalom megroppanását mutatják Magyarországon (lásd Krekó et al., 2011). Ehhez hozzájárulhat az is, hogy a kormányzatok gyakran használnak szegényellenes retorikát, és a közpolitikai döntéseik némelyike is ugyanezt

20 A csoportok létrehozását a roma szereplők szerepeinek K-Means klaszterelemzésével készítettük.

21 A könnyebb áttekinthetőség kedvéért félkövérrel szedtük azokat a számokat, amelyek egy-egy médium esetében kiemelkedően magasak voltak, így annak roma-képét jellemzték.

sugallja. A médiaképet a hírforrások szempontjából leginkább a politikai és a közpolitikai centrumok megnyilvánulásai, „médiakészre" formált eseményei és bejelentései határozzák meg. Tartalmát már az is jelentősen befolyásolja, ha a média pontosan idézi az egyes politikusok – akár előítéletes – kijelentéseit. Mára a szélsőjobboldali retorika szóhasználata, tematizációi bekerültek a nyilvánosság főáramába. Előítéletes kijelentések azonban korántsem csak a szélsőjobboldali csoportokra jellemzőek – jóval szélesebb kör nyilatkozataiban figyelhetőek meg a hamis általánosítások, sztereotípiák és előítéletek. A média ezek gyakori, ellenpontozás nélküli ismételgetésével, a tényfeltárás szinte általános hiányával és erőteljesen szelektív témaválasztásaival nagymértékben járulhat hozzá e sztereotípiák, előítéletek és a romáktól való félelmek felerősítéséhez.

A médiaképben megfigyelhető trendek olyan dilemmák tömegét vetik fel, amelyek megválaszolására a tartalomelemzés eszközei már nem alkalmasak. Bár kérdések további kutatások nélkül is feltehetők, alapos megfontolásra és széleskörű vitákra lenne szükség annak végiggondolásához, hogy egy ilyen közbeszédbéli és médiakörnyezetre mik a lehetséges közpolitikai, civil és újságíró-szakmai válaszok. Milyen válaszok adhatók arra a kérdésre, hogy mi a helyzet a mára jobbára szitokszóvá tett politikai korrektség megszűnte után? Nem lehet-e, hogy nem a tabuktól mentes, őszinte vita lehetősége nyílt meg, hanem éppen ellenkezőleg, mintha sokat romlottak volna az interetnikus párbeszéd lehetőségei, a romák hozzáférése a nyilvánossághoz, részvételük a róluk szóló diskurzusban?

Ebben a közbeszédben pedig nem javultak, hanem romlottak az olyan, a méltóságon és egyenlőségen (vagy akár szolidaritáson) alapuló kommunikáció esélyei, ahol a roma vélemények a maguk sokszínűségében is megjelenhetnének. Továbbá alig érvényesülnek olyan normák, hogy az érveinket tényekre, számokra, adatokra alapozzuk, vagy éppen árnyaljuk: ne gondoljuk például, hogy *en bloc* tehetünk a cigányokra kijelentéseket. Nem lehet-e például, hogy ezt a korrektséget sosem (tehát akkor sem, amikor látszólag gyakorolta) értette másképp a magyar társadalom egy jelentős része, mint – meglehetősen leegyszerűsítve – elfojtásként, amivel nem tudott azonosulni, de megtalálni sem volt képes a korrekt, saját sztereotípiáinkra folyamatosan reflektáló beszédet sem?

Hiába mutatják évek óta kutatások, hogy olyan, pusztán szakmai, gazdasági kérdéseknek tűnő szempontok, mint a szerkesztőségek napi rutinjai és forrásai súlyos torzításokat okoznak. Hogy a sajtótájékoztatók és az egyirányú kommunikáció dominanciája, az előrerágott anyagok (után)közlésének széleskörű gyakorlata, a tényfeltárás, az állítások adatokkal való alátámasztásának mellőzése, az érintettek megkérdezésének gyakori hiánya súlyos következményekkel jár a médiatartalom minőségére nézve. Arra ritkábban gondolunk, hogy nemcsak az adott médium és annak közönsége látja kárát az olyan gyakorlatnak, amely nem áldoz időt, energiát az körültekintő újságírásra. A legfőbb károsultakká azok válnak, akikről ilyen módon beszélnek. Azok, akiknek az alávetettségét újratermeli a média azzal, hogy gondosan kiválasztott szerepekben, gyakran némaságra ítélve, a megbélyegzésüket ellenpontozás nélkül továbbadva mutatja be.

Irodalom

Bernáth Gábor & Messing Vera (1998): *„…vágóképként, csak némában". Romák a magyarországi médiában*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, http://mek.niif.hu/00100/00144/00144.pdf.

Bernáth Gábor (2011): „Agyontámogatottak", http://www.commmunity.hu/2011/02/01/agyontamogatottak.

FRA (2009): Final Comparative Analysis Report. Pilot Media Project. *Kézirat*.

Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén: Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Budapest: Osiris.

Krekó Péter & Juhász Attila & Molnár Csaba (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, XX/2, 53–79.

Kriza Borbála & Vidra Zsuzsa (2010): A többség fogságában – kisebbségek médiareprezentációja. In: Feischmidt (szerk.): *Etnicitás. Kisebbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat & MTAKI.

Köllő János (2009): *A pálya szélén – Iskolázatlan munkanélküliek a poszt szocialista gazdaságban*. Budapest: Osiris.

Marketing Centrum OPK Kft. (2011a): *Zárótanulmány. Roma társadalom – 2010,* http://84.206.8.166/dokumentum/A%20kutatas%20MC%20roma%20zárótanulmány_s.pdf.

Media Monitoring Agency & Academia Catavencu, Media Works, MEMO 98, Roma Press Center (2001): *Nationalist*

Message in Mass Media. Bukarest: Media Monitoring Agency & Academia Catavencu.

Messing Vera & Molnár Emília (2011): „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái.", *Esély*, 1. sz., 53–80.

Messing Vera (2008): *„In a white framework" The representation of Roma in the Hungarian press*. Frankfurt: VDM Verlag.

Neményi Mária et. al. (2010): *Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogtudatosság növekedésének mértéke– fókuszban a nők, a romák, a fogyatékos és az LMBT emberek,* http://www.egyenlobanasmod.hu/tamop/data/MTA_1hullam.pdf.

ORTT (2010): *A magyarországi televíziós hírműsorok romaképe a konfliktusok tükrében,* http://www.ortt.hu/elemzesek/21/1271850273magyarorszagi_televizios_hirmusorok_romakepe_20100421.pdf.

Szalai Júlia (2002): A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországán. *Szociológiai Szemle*, 4. sz., 34–50.

Váradi Mónika Mária (2009): *Az „Út a munkához" program hatásvizsgálatának eredményei*. *Kutatási összefoglaló.* Budapest: MTA Térségfejlesztési Kutatások Osztálya.

Virág Tünde (2008): Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy cigányok lakta faluban. *Szociológiai Szemle*, 2008/1. sz.